

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 บทสรุป

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักในการวิจัยคือ 1) เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสันโดษในพระพุทธศาสนาเถรวาทและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง 2) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างและความสอดคล้องของแนวคิดสันโดษในพระพุทธศาสนาเถรวาทและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดทั้งสองถือว่าเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งมีฐานที่มาแตกต่างกันทั้งในช่วงเวลาและสาเหตุที่เกิดขึ้น กล่าวคือแนวคิดสันโดษเป็นหนึ่งในหลักพุทธธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสอนแก่นักบวชและทวยเทพซึ่งเกิดขึ้นมานานกว่าสองพันห้าร้อยปีแล้ว ด้วยสาเหตุที่พระองค์ประสงค์จะค้นหาแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อการพ้นทุกข์ ส่วนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่งเกิดขึ้นในราวปี พ.ศ. 2516 และเป็นรูปธรรมมากขึ้นในราวทศวรรษที่ผ่านมาโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้คิดค้นขึ้นด้วยสาเหตุเดียวกันกับแนวคิดสันโดษคือเพื่อเป็นแนวทางของการดำเนินชีวิตให้พ้นทุกข์ ซึ่งทั้งสองแนวคิดมีเรื่องที่ควรศึกษาวิเคราะห์ให้ถ่องแท้อยู่หลายประเด็น อีกทั้งยังมีทั้งความแตกต่างและความสอดคล้องในประเด็นต่างๆ

ผลการศึกษาพบว่าความหมายของสันโดษที่นิยมใช้ทางศาสนา คือ ยินดี พอใจ ในสิ่งของที่ตนมีอยู่และที่ได้มาโดยชอบธรรม แต่ยังมีอีกความหมายหนึ่งที่คนทั่วไปคุ้นเคยและใช้สื่อความหมายของสันโดษในระดับชาวบ้านคือการรู้จักพอ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาสันโดษมีสามประเภทคือสันโดษตามที่ได้ (ยถาลาภสันโดษ) ตามกำลัง (ยถาพลสันโดษ) และตามฐานะ (ยถาสารูปสันโดษ) ซึ่งการแบ่งประเภทดังกล่าวนี้ถือเป็นบรรทัดฐานในการจัดประเภทสันโดษของนักวิชาการร่วมสมัยในยุคต่อมา หากจะกล่าวถึงเป้าหมายของสันโดษพบว่าเป้าหมายอยู่สองระดับคือเป้าหมายระดับต้นเพื่อการพึ่งตนเอง เพื่อการละในอกุศลธรรม เพื่อพัฒนาตนเอง และเพื่อความสุขในระดับโลกียสุขหรือสุขเวทนา ส่วนเป้าหมายระดับสูงเพื่อการละอาสวกิเลสเพื่อการพ้นทุกข์ เนื่องจากสันโดษมีระดับเป้าหมายที่ต่างกันจึงมีความสัมพันธ์กับหลักการปฏิบัติตามหลักสันโดษที่มีแนวทางการปฏิบัติที่ต่างกันไปด้วย กล่าวคือการปฏิบัติตามหลักสันโดษระดับต้นใช้แนวทางการดำเนินชีวิตที่เรียกว่า “บุญกริยาวัตถุ 3” ส่วนการปฏิบัติตามหลักสันโดษระดับสูงใช้แนวทางการดำเนินชีวิตที่เรียกว่า “มรรคมีองค์ 8” ทั้งนี้ทั้งสองแนวทางต้องใช้หลักธรรมอื่นร่วม

ข้อค้นพบจากการศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงคือ ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงที่ยึดถือกันเป็นความหมายกว้างๆ หมายถึงปรัชญาในการดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลาง โดยอาศัยความรู้และคุณธรรมหรือหลักธรรมสนับสนุน เช่นหลักธรรมเรื่อง สันโดษ สัจจะ อปฺปมาทะ มัตตัญญูตา วิริยะ เป็นต้น ส่วนความหมายเฉพาะของเศรษฐกิจพอเพียงคือ กิจกรรมที่เกี่ยวกับการใช้สิ่งของและปัจจัยสี่อย่างพอประมาณ เพื่อการดำรงอยู่โดยเพียงพอกับตนเองและผู้อื่น และพบว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเน้นในเรื่องการประกอบอาชีพ การทำมาหากินของประชาชนเพื่อให้เกิดความพอมี พอกิน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเน้นในเรื่องโลกียะไม่ปรากฏว่ามีเป้าหมายระดับโลกุตระเว้นแต่จะมีการตีความกันไปตามความคิดเห็นของแต่ละคน ดังนั้น การปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงจึงใช้แนวทางการดำเนินชีวิตชุดของบุญกิริยาวัตร 3 เป็นหลัก

ผลการศึกษาเชิงเปรียบเทียบพบว่า แนวคิดทั้งสองต่างมีหลักมัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) เป็นแกนกลาง (core) เหมือนกันและมีหลักธรรมที่สนับสนุนการปฏิบัติบางส่วนเหมือนกัน การปฏิบัติสันโดษและการปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงสามารถที่จะเชื่อมโยงต่อเนื่องกันได้ และสลับปรับเปลี่ยนไปมาได้ ขึ้นอยู่กับการพัฒนาตนเองของปัจเจกบุคคลและบริบททางสังคมในช่วงเวลานั้นเพื่อการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่และเพื่อการดำรงอยู่ของตนเองและชุมชน หรืออาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการพัฒนาแนวคิดสันโดษมาใช้ให้เหมาะสมกับยุคสมัยปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงในบริบทของสังคม นอกจากนี้ยังมีความสอดคล้องในแนวคิดทั้งสองคือการใช้ศาสนาเป็นตัวนำระบบเศรษฐกิจ โดยผ่านกระบวนการสร้างปัญญาในทางพระพุทธศาสนาเพื่อมองโลกตามความเป็นจริง และอยู่กับโลกที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สำหรับด้านการปฏิบัติทั้งสองแนวคิดมีความสอดคล้องกันในระบบปฏิบัติที่ค่อยเป็นค่อยไป การปฏิบัติแบบเป็นองค์รวมไม่แยกจิตกับกาย เน้นการปรับตัวและการพึ่งตนเอง ส่วนความแตกต่างของแนวคิดทั้งสองคือการตีความหมายและลักษณะของทั้งสองแนวคิด พบว่าเศรษฐกิจพอเพียงมักมีการตีความในด้านกว้างตามแต่ฐานคติ สาขาวิชาและความถนัดของแต่ละคน นอกจากนี้พบว่าความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะเชิงกลุ่มคือต้องอาศัยลักษณะสามอย่างประกอบกันคือความพอประมาณ การมีเหตุผลและการมีภูมิคุ้มกัน ส่วนสันโดษมักตีความในเชิงลึกคือตั้งแต่การตีความหมายสันโดษในระดับต้นจนถึงระดับสูงสุด สันโดษมีความหมายในตัวเองไม่ต้องอาศัยลักษณะหรือองค์ประกอบอื่น

นอกเหนือจากนั้น ผลการศึกษาทำให้ทราบว่าความหมายของสันโดษที่มีการตีความและอบรมสั่งสอนในปัจจุบันนี้ให้ความหมายเพียงว่ายินดี พอใจในสิ่งของที่มีอยู่และที่ได้มาด้วยความชอบธรรม แต่จากการศึกษาครั้งนี้ทำให้ทราบว่าความหมายของสันโดษไม่ได้มีความหมายเพียงเท่านั้นแต่กลับมีความหมายที่ลึกซึ้งซึ่งอาจรวมไปถึงการละในอกุศลธรรมและการละอาสวะกิเลสและมีมิติทั้งในด้านที่เป็นเครื่องมือและจุดหมายจำเป็นต้องรู้วัตถุประสงค์ที่แท้จริงของสันโดษให้ชัดเจนในแต่ละความหมาย หากเข้าใจความหมายและวัตถุประสงค์ที่ไม่ชัดเจนเมื่อนำไปปฏิบัติจริงจะก่อให้เกิดการปฏิบัติที่ผิดพลาดตามไปด้วยและไม่เกิดสัมฤทธิ์ผลตามที่ตั้งไว้

นอกจากนั้นการปฏิบัติตามหลักสันโดษมักเน้นการกล่าวถึงหลักสันโดษเพียงหลักเดียวไม่ได้กล่าวถึงหลักธรรมสนับสนุนอื่นๆที่อิงอาศัยกับหลักสันโดษรวมทั้งชุดหลักธรรมที่จำเป็นสำหรับใช้ร่วมกับสันโดษทำให้การปฏิบัติตามหลักสันโดษอาจไม่บรรลุผลสำเร็จตามที่ควรจะเป็น และดูเหมือนว่าในทางปฏิบัติตามหลักสันโดษนั้นเป็นเรื่องที่ไม่ยากนัก แต่เมื่อทำการศึกษาอย่างละเอียดแล้วทำให้ทราบว่า การปฏิบัติตามหลักสันโดษต้องเป็นกระบวนการที่อาศัยพื้นฐานทางศีลธรรมของผู้ปฏิบัติและยังต้องอาศัยความพากเพียร ความมุ่งมั่น และปฏิบัติหลักธรรมอื่นประกอบด้วยตลอดเวลา

ในปัจจุบันมักมีการกล่าวถึงหลักสันโดษกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงทั้งในด้านวิชาการและการแสดงความคิดเห็นทั่วไป บ้างเห็นว่าเป็นเรื่องเดียวกัน บ้างเห็นว่าเป็นเรื่องที่คล้ายคลึงกัน แต่ไม่มีการวิเคราะห์และแสดงรายละเอียดที่ชัดเจน ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการศึกษาในรายละเอียดของประเด็นดังกล่าวโดยอภิปรายผลการศึกษาเชิงเปรียบเทียบอันเป็นความรู้ใหม่ที่เพิ่มเติมนอกเหนือจากที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

5.2 ข้อเสนอแนะ

5.2.1 ข้อเสนอแนะสำหรับนักวิชาการ

1) การนำเสนอแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงควรทำการศึกษาความหมายให้มีลักษณะที่ชัดเจนไม่กว้างขวางเกินไปจนยากต่อการอธิบายและนำไปประยุกต์ใช้ เพราะฐานคติที่ทรงเสนอแนวคิดนี้ก็เพียงเพื่อให้ประชาชนไทยที่ยากจน โดยเฉพาะชาวบ้านและเกษตรกรได้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การนำแนวคิดนี้ไปขยายมากจนเกินขอบเขตอาจกลายเป็นสุดโต่งไปไม่อยู่ในแนวทางของทางสายกลางตามหลักพระพุทธศาสนา

2) ในขณะที่โลกนี้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและตลอดเวลา การมุ่งเน้นนำเสนอแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเพียงอย่างเดียวอาจนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตไม่เหมาะสม เพราะไม่มีแนวคิดใดที่คิดว่าสมบูรณ์ที่สุดและเหมาะสมเบ็ดเสร็จในทุกบริบทของกาลและเทศะ

3) การศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงควรสนใจจะศึกษาในด้านผลเสียของแนวคิดนี้ประกอบไปด้วยเพื่อใช้ในการสร้างข้อเปรียบเทียบและขยายข่ายองค์ความรู้ ทั้งนี้ด้วยสามัญของโลกทุกสิ่งต้องมีสองด้านเสมอคือทั้งคุณและโทษ

ในทำนองเดียวกัน การศึกษาแนวคิดสันโดษก็ควรต้องศึกษาโทษหรือผลเสียประกอบโดยเฉพาะจากคำสอนเรื่องการไม่สันโดษในกุศลธรรมควรต้องระบุให้ชัดว่าต้องมีหลักธรรมอื่นมากำกับเสมอเช่น ต้องมีสัมปยุตธรรม 7 คือ ต้องรู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชนและรู้จักบุคคล หรือหลักธรรมอื่นๆ ที่เหมาะสม

5.2.2 ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงานหรือองค์การที่เกี่ยวข้อง

1. องค์การทางด้านศาสนา

1.1 การเผยแพร่แนวคิดด้านหลักธรรมสันโดษและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งถือเป็นเศรษฐกิจเชิงจริยธรรมให้แก่ประชาชนหรือสถานศึกษา ควรกำหนดไว้ในนโยบายอย่างชัดเจนหรืออาจมีการบรรจุในหลักสูตรการอบรมของวัดต่างๆ หรือการสอนในสถานศึกษาเพื่อขยายผลและต่อยอดความคิด ตลอดจนจนเป็นการส่งเสริมการศึกษาในหลักสูตรธรรมที่กำลังเป็นที่สนใจในปัจจุบัน

1.2 หลักการที่สำคัญของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงคือต้องอาศัยการปฏิบัติจากภายในซึ่งหมายถึงผู้ปฏิบัติจะต้องเป็นผู้ที่มีจริยธรรมและคุณธรรมพอสมควร ประเด็นนี้เองเป็นที่น่าวิตกเนื่องจากภาวะของสังคมไทยปัจจุบันขาดการศึกษาและประเมินในเรื่องจริยธรรมและคุณธรรมของประชาชนและสังคมเชิงวิชาการอย่างจริงจัง ทำให้มองเห็นแนวทางและผลลัพธ์ที่อาจเบี่ยงเบนไปจากหลักการและความมุ่งหมายของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ดังนั้นองค์การทางด้านศาสนาจึงควรเร่งขยายการสอน การอบรมโดยเฉพาะในเรื่องจริยธรรมและคุณธรรม เพื่อสร้างฐานสำหรับประชาชนในการดำเนินตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเหมาะสมและบรรลุเป้าหมายที่แท้จริง

2. องค์การหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

2.1 การศึกษาด้านการปฏิบัติของทั้งสองแนวคิดพบว่าส่วนมากมีความคล้ายคลึงกัน ดังนั้นในการนำเสนอแนวทางการปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงควรบูรณาการหลักการของสันโดษควบคู่ไปในการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ทั้งนี้เพื่อเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนการปลูกฝังคุณธรรมเรื่องสันโดษให้มากขึ้นเพราะหลักธรรมนี้มีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตในทุกระดับชั้น

2.2 แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงยังมีประเด็นที่น่าเป็นห่วงและควรให้ความสำคัญคือการกำหนดความพอประมาณตามอัตภาพของแต่ละคน แต่ละองค์การและแต่ละประเทศ ซึ่งคำว่าอัตภาพของแต่ละคน แต่ละองค์การ หรือแต่ละประเทศนั้นมีปัจจัยมากมายที่ต้องนำไปพิจารณา เพียงประเด็นเรื่องปัจจัยที่จะนำไปพิจารณาก็เกิดปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในปัจจัยเหล่านั้นแล้ว เช่นบางคนเอาปัจจัยเรื่องความจำเป็นในการครองชีพ บางคนเอาปัจจัยเรื่องความสะดวกสบายของตนเอง บางคนเอาปัจจัยเรื่องเงิน ซึ่งล้วนแตกต่างกันออกไป ดังนั้นการไม่มีเกณฑ์ที่เหมาะสมและเท่าเทียมกันไปใช้วัดเรื่องอัตภาพจึงอาจส่งผลเสียต่อทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดได้ซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพรวมอย่างเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นองค์การหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรหาเกณฑ์ที่เหมาะสม (ซึ่งเป็นเรื่องยาก) มานำเสนอเพื่อเป็นแนวทางในการชี้วัดโดยประมาณและเผยแพร่พร้อมกับการเผยแพร่แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงให้มากที่สุด

2.3 ในการนำเสนอข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจพอเพียงหรือการเผยแพร่แนวคิดและแนวทางปฏิบัติให้ขยายกว้างมากขึ้นนั้น หน่วยงานต่างๆควรตระหนักถึงพระราชดำรัสของพระองค์ที่ว่า “. . . Sufficiency Economy แต่ว่าเป็นคำใหม่ของเราก็ได้ก็หมายความว่า ประหยัดแต่ไม่ขี้เหนียว. . .ทำอะไรด้วยเหตุและผล จะเป็นเศรษฐกิจพอเพียงแล้วทุกคนจะมีความสุขแต่ว่าพอเพียงเศรษฐกิจพอเพียงนี้เป็นสิ่งที่ปฏิบัติยากที่สุด. . .” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงตระหนักในเรื่องของปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญของการปฏิบัติ ดังนั้นการขยายผลจึงต้องดำเนินการอย่างระมัดระวังและทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปไม่ตกไปตามกระแส

5.2.3 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การบูรณาการดูประหนึ่งเป็นคำที่เป็นวิชาการและยากต่อความเข้าใจ แต่เป็นคำที่ผู้วิจัยเห็นว่าเหมาะสมที่สุดที่จะใช้ในข้อเสนอแนะเชิงนโยบายซึ่งจะเป็นข้อเสนอแนะที่กระทบต่อระบบในภาพรวมเป็นสำคัญ คือควรบูรณาการแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเข้ากับแนวคิดในการดำเนินชีวิตที่มีอยู่แต่ดั้งเดิมของแต่ละคน แต่ละครอบครัว แต่ละชุมชน และแต่ละประเทศเป็น

ต่อจากนั้นทำการบูรณาการแนวคิดสันโดษซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในพระพุทธศาสนา เข้ากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้ทำการบูรณาการในลำดับแรกไว้แล้ว คือนำระบบเศรษฐกิจพอเพียงเท่าที่พอดีและเหมาะสมบางส่วนไปใช้กับแต่ละหน่วยปฏิบัติ และทำการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงในด้านลึกตามแนวทางของสันโดษเพราะแต่ละหน่วยถือเป็นหน่วยย่อยของหน่วยใหญ่ขึ้นไปอยู่แล้ว การพัฒนาแต่ในมิติด้านกว้าง คือขยายไปในระดับชุมชน ระดับประเทศ สิ่งที่ต้องตระหนักคือ หากการดำเนินการนั้นยังไม่มีคุณสมบัติและเป็นไปตามเป้าหมายที่คาดถึงไว้ ความเสียหายก็จะเกิดขึ้นอย่างมากเป็นวงกว้าง ซึ่งต่างกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่เห็นว่าต้องพัฒนาที่บุคคลให้บรรลุเป้าหมายก่อน คือดำเนินการในด้านลึกแล้วจะส่งผลในด้านกว้างได้เอง

วิธีการบูรณาการต้องใช้ความร่วมมือกันทั้งของทั้งหน่วยปฏิบัติที่จะนำไปใช้และหน่วยที่จะเสนอให้ใช้ คือทั้งผู้เสนอและผู้สนองต้องร่วมกันศึกษาในทุกๆ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการดำเนินชีวิตในหน่วยนั้นๆ อย่างถ่องแท้ แล้วจึงนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงค่อยๆ ปรับเข้าไปในส่วนที่เห็นว่าสามารถทำได้ซึ่งไม่ใช่ทั้งหมด หากดำเนินการตามวิธีการนี้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงก็น่าที่จะดำรงอยู่และนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างแท้จริงและเป็นรูปธรรม

5.2.4 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากการศึกษาครั้งนี้ ทำให้เห็นว่ายังมีรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดสันโดษและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่ยังไม่ได้ทำการศึกษาและน่าจะเป็นประโยชน์ต่อนักวิชาการและผู้สนใจอีกบางประเด็น ผู้วิจัยจึงขอเสนอประเด็นที่น่าศึกษาเพิ่มเติมอีก ดังนี้

1. ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดสันโดษกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในมิติของพระอภิธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. ศึกษาการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและแนวคิดสันโดษในภาคธุรกิจ ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าจะเกิดประโยชน์ต่อการศึกษาในทางพระพุทธศาสนาและในการพัฒนาธุรกิจรวมทั้งสังคมไทยมากขึ้น